

דפוסי מעורבות חברתית בקרב אנשים עם וללא מוגבלות בישראל¹

טל ארטן-ברגמן² ואריק רימרמן³

בשנת 1998 חוקקה הכנסת את חוק שוויון לאנשים עם מוגבלות תשנ"ח. חוק זה, המכוון להגן על כבודם וחירותם של אנשים עם מוגבלות, מעגן את זכותם למעורבות שוויונית ופעילה בחברה ובכל תחומי החיים. כיום, כעשור לאחר חקיקת חוק השוויון, עולה הצורך להעריך את תרומתה של חקיקה חשובה זו להשתלבותם של אנשים עם מוגבלות בחברה ובקהילה ולצמצום הפער בינם לבין האוכלוסייה ללא המוגבלות בישראל.

המאמר מציג תוצאות סקר לאומי השוואתי שהתחקה אחר דפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלויות בחברה הישראלית. הוא בוחן את קיומם וטבעם של הפערים בין שתי האוכלוסיות ומתחקה אחר החסמים לשילובם של אנשים עם מוגבלות בחברה.

ממצאי המחקר מצביעים על פערים נכבדים בהיקף הפעילות החברתית והקהילתית בין אנשים עם וללא מוגבלות: נמצא שאנשים עם מוגבלות חווים רמות נמוכות של פעילות חברתית ותחושה רבה יותר של ניכור ובידוד. כמו כן עולה תרומתן המובהקת של השכלה ותעסוקה לפיתוח ולשימור דפוסי מעורבות חברתית ותחושת שייכות וקבלה. תוצאות המחקר מרמזות שאין די בחקיקה מתקדמת, אלא נדרשת גם פעילות נמרצת למימושה.

-
- 1 המאמר מבוסס על מחקר במימון המוסד לביטוח לאומי והקתדרה לרווחה ותכנון חברתי על שם ריצ'ארד קרוסמן, בית הספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה.
 - 2 הקתדרה לרווחה ותכנון חברתי על שם ריצ'ארד קרוסמן, בית ספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה, ופוסט דוקטורנטית במכון על שם ברטון בלאט, אוניברסיטת סירקיוז, ניו יורק.
 - 3 הקתדרה לרווחה ותכנון חברתי על שם ריצ'ארד קרוסמן, בית הספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה.

מבוא

בשנת 1998 חוקקה הכנסת את "חוק שוויון לאנשים עם מוגבלות תשנ"ח". חוק זה המכוון להגן על כבודם וחירותם של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית ראה לו כמטרה לעגן את זכותם למעורבות שוויונית ופעילה בכל תחומי החיים. במקביל לחקיקה אנו עדים בשנים האחרונות לפעילות ציבורית ענפה של מטה המאבק וארגוני נכים אחרים לקידום זכויותיהם החברתיות, תוך הסרת מחסומים סביבתיים וחברתיים (הר, 2001; Rimmerman & Herr, 2004).

התפתחויות תחיקתיות וחברתיות אלה משקפות שינוי ערכי בגישת החברה הישראלית כלפי אנשים עם מוגבלות ומעבר מגישה הרואה בהם נזקקים ובשולי החברה לזו המדגישה את זכותם להשתלבות שוויונית ופעילה בכל תחומי החיים. למרות חשיבותן של התפתחויות אלה, עדיין רבות הן העדויות לקיומם של חסמים להשתלבות בחברה הישראלית (דו"ח ועדת לרון, 2005). כך, למשל, בדין וחשבון עדכני שפרסמה נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (פלדמן ובן משה, 2006) נסקרו המכשולים הרבים העומדים בדרכם של אנשים עם מוגבלות לשילוב בתחומי החינוך, הבריאות, התעסוקה, הדיור והפנאי. זאת ועוד, מחקר שנערך בתמיכת משרד המשפטים מצא ש-95 אחוזים ויותר ממבני הציבור בארץ אינם נגישים לאנשים עם מוגבלויות פיסיות וסנסוריות (הים-יונס, פרידמן, הרקוביץ, 2003). מחקרם של רימרמן וכץ (2004) מצא שיעור תעסוקה נמוך בקרב מקבלי קצבת נכות כללית בגילאי העבודה (15 אחוז), כשכמחצית מהמועסקים עובדים במסגרות מוגנות ומקבלים שכר נמוך ללא זכויות סוציאליות.

נתונים אלה ואחרים מרמזים שלמרות הציפיות שחקיקת הזכויות תביא להשתלבותם של אנשים עם מוגבלות בכל תחומי החברה, אין לכך עדיין ביטוי מספק במציאות הישראלית. נראה שכיום, עשר שנים לאחר חקיקת חוק השוויון, עולה הצורך להעריך, אם החקיקה אכן תרמה לצמצום הפערים בדפוסי המעורבות החברתית בין אנשים עם וללא מוגבלות, אם הוסרו בלמים פיסיים, חברתיים וסביבתיים למעורבות שוויונית ופעילה בכל תחומי החברה והפנאי.

כדי להעריך את מידת השינוי, יש צורך במסד נתונים מקיף הבוחן וממפה את דפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות. כמו כן יש להעריך באופן ספציפי בקרב אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות את דפוסי הפעילות ואת המוטיבציה למעורבות, כמו גם את אופיים וחומרתם של הבלמים העומדים בדרכם למימוש עקרונות השוויון והשילוב.

לדאבון הלב חסר בישראל מסד נתונים הבוחן את מידת מעורבותם החברתית של אנשים עם מוגבלות. היעדרו מקשה על הערכת תרומתו של חוק השוויון ומונע ידע הנדרש כדי

לפתח דרכי פעולה ולצמצם את הפערים בדפוסי המעורבות החברתית בין בעלי המוגבלות לבין האוכלוסייה הכללית. המחקר הנוכחי נותן מענה ראשון לצורך זה, ומציג תמונת מצב של דפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות בחברה הישראלית. מחקר זה הציב לעצמו מספר מטרות:

1. לבחון את דפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם מוגבלות בישראל;
2. להשוות ולזהות פערים בדפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות בתחומים השונים של מעורבות חברתית וקהילתית;
3. לאתר ולאפיין בלמים למעורבות בפעילויות חברתיות. לבחון מה הם המכשולים בדרך להשתלבות בחברה, העומדים לפני אנשים עם וללא מוגבלות.

בחינה היסטורית של המדיניות כלפי אנשים עם מוגבלות

המדיניות כלפי אנשים עם מוגבלות עברה תהפוכות רבות במהלך השנים. עד שנות ה-90 של המאה הקודמת נקבעה מדיניות הנכות בעולם על פי התפיסה הליברלית או הסוציאל דמוקרטית. אף ששתי גישות אלה מייצגות אידיאולוגיות קוטביות, הן אימצו את המודל הביו-רפואי, הגורס שקשיי השתלבותו של האדם בחברה הם פועל יוצא של הליקוי הפיסי או הנפשי שהוא סובל ממנו. מטרת המדיניות התמקדה אפוא בניסיון לסייע לאדם "לשקם" את יכולותיו ולהתאימן לנורמות הנהוגות בחברה, תוך סיפוק תנאי מחיה סבירים. השוני בין גישות אלה התבטא לא בעצם התייחסות לאדם ולמקומו בחברה, אלא בהערכת המדינה את היקף הצרכים אשר באחריותה לספק לו (Liachowitz, 1988; Stone, 1984). מדיניות סעד זו גם התייחסה לצרכים ספציפיים ונטתה להיות בעלת אופי תגובתי ומקוטע. היא נקבעה בידי אנשי מקצוע ובדרך עיצובה נטתה למזער את מקומם של האנשים עם המוגבלות.

בחמש-עשרה השנים האחרונות ניכר שינוי בהתייחסות החברה המערבית לאנשים עם מוגבלות. לא עוד נתמכים ונזקקים, אלא קבוצת מיעוט אשר סובלת מדיכוי ומאפליה ושאינן מעורבותה המצומצמת בחברה נתפסת כבעיה אינדיווידואלית הנובעת ממצב בריאותי, אלא כבעיה הדורשת תיקון חברתי מהותי. מגמה זו הובילה גם לשינוי בהגדרת מטרת המדיניות החברתית כלפי אנשים עם מוגבלות – מהבטחת סעד וביטחון סוציאלי לפעולה נמרצת ומגינה על זכויותיהם החברתיות והאזרחיות (Blanck & Scharzt, 2001).

משנות ה-90 של המאה ה-20 זכה ציבור האנשים עם המוגבלות בעולם לקידום זכויותיו, כחלק מהמגמה הכללית של צמצום פערים חברתיים, תוך דגש על זכויות אדם ואזרח (Blanck & Scharzt, 2001; Drake, 2002; Hudgins, 2005). אימוץ גישת הזכויות דרש שינוי מהותי בתפיסה ובהגדרה של הנכות. המודל הביו-רפואי, המתמקד בליקוי

ובהערכת אי היכולת של האדם, הומר במודל החברתי, שעל פיו נכות היא תוצר של פעילות גומלין בין הפרט לסביבתו הפיזית והחברתית (Bickenbach , 2001; Imrie,1997 ; Braddock & Parish, 2001). גישה זו התבטאה באימוץ הסיווג הבינלאומי של תפקוד, נכות ובריאות של ארגון הבריאות העולמי (International Classification of Functioning, Disability & Health, [ICF]). סיווג זה מבוסס על מודל אינטראקטיבי שבו מעורבות חברתית היא מדד מרכזי של בריאות ותפקוד. אי יכולתו של אדם עם מוגבלות למלא תפקידים חברתיים ולהשתלב בקהילה נוקפת בחלקה לבלמים פיסיים ולעמדות שליליות השוררות בחברה כלפי אנשים עם מוגבלות (World Health Organization, 2001).

מדיניות הזכויות כלפי אנשים עם מוגבלות וביטוייה בעולם ובישראל

בשנים האחרונות יש עדויות רבות להטמעתה של גישת הזכויות במדיניות העולמית כלפי אנשים עם מוגבלות. המדינה הראשונה שיצרה מנגנון חוקי לאכיפה של שוויון זכויות והזדמנויות היתה ארצות הברית, אשר חוקקה בשנת 1990 את Americans with Disabilities Act (ADA). חקיקה זו סימנה נקודת מפנה עבור פעילי זכויות, שכן היתה זו הצהרה ראשונה שבחברה האמריקנית אנשים עם מוגבלות סובלים מאפליה בשל עמדות היסטוריות של הדרה ובידוד (National Council on Disability 1997; Parry) (1995). החוק הציע לתקן עיוות זה על ידי בניית מנגנון חקיקתי האוסר אפליה בתעסוקה, בשירותים חברתיים, במגורים ובתחבורה (Parry, 1995).

בעקבות חקיקה חלוצית זו אימצו מדינות רבות בעולם המערבי חקיקה המכוונת למניעת אפליה ולקידום שוויון זכויות והזדמנויות עבור אנשים עם מוגבלות (Drake, 2002; Hudgins, 2005). חוקים אלה כדוגמת ה-Disability Discrimination Act 1995 בבריטניה נסקרו בהרחבה במאמרנו הקודם (רימרמן וארטן-ברגמן, 2005).

החקיקה בנוגע לאנשים עם מוגבלות בישראל

מאז שנותיה הראשונות של המדינה נחקקו חוקים סוציאליים נבדלים לקבוצות שונות של אנשים עם מוגבלות. החוקים המרכזיים הם חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995; חוק הנכים (תגמולים ושיקום) [נוסח משולב], התשי"ט-1959, המיועד לנכי צה"ל; חוק התגמולים לנפגעי פעולות איבה, התש"ל-1970; חוק נכי המלחמה בנאצים, התשי"ד-1954; חוק נכי רדיפות הנאצים, התשי"ז-1957. חוקים אלה יצרו מבחני זכאות וחייבו אנשים עם מוגבלות לעבור מבחני אמצעים ולהוכיח אי יכולת או העדר כושר השתכרות, לעתים מזומנות במחיר של הדרה חברתית. בחוקים מאוחרים יותר ניכרת

השפעה של גישת השוויון, המבכרת את שילובם של אנשים עם מוגבלות בקהילה ואת צמצום הפערים החברתיים בינם לבין כלל האוכלוסייה. כך, למשל, חוקה הכנסת בשנת 1988 את חוק חינוך מיוחד, התשמ"ח-1988, שבו נקבעה הוראה הנותנת עדיפות לשילוב של ילד בעל צרכים מיוחדים במוסד חינוך רגיל. בחוק הקלות לחירש, התשנ"ב-1992, נקבעו הוראות המחייבות הוספת כתוביות ותרגום לשפת הסימנים לשידורי טלוויזיה; וחוק שיקום נכי נפש בקהילה, התש"ס-2000, נחקק כדי "לשקוד על שיקוםם ושילובם בקהילה של נכי הנפש כדי לאפשר להם להשיג דרגה מרבית אפשרית של עצמאות תפקודית ואיכות חיים, תוך שמירה על כבודם ברוח חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" (חוק שיקום נכי נפש בקהילה, 2000).

בשנת 1998 נתקבלו בכנסת שלושת הפרקים הראשונים של חוק שוויון לאנשים עם מוגבלות (תעסוקה, תחבורה ונציבות שוויון), ובו נקבעו, לראשונה ובמפורש, עקרונות יסוד כלליים הדוגלים בשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. במסגרת החוק נקבעו הוראות בדבר איסור אפליה בתעסוקה ובתחבורה הציבורית, הוראה על הקמת נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות שתפקידה לפעול לקידום עקרונות היסוד של החוק: מניעת אפליה ועידוד השתלבות שוויונית ופעילה של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית.

בחודש מרץ 2005 תוקן חוק השוויון, והוסף לו פרק מרכזי, פרק הנגישות, הקובע את החובה להנגיש לאנשים עם כל סוגי הנכויות כל מקום ושירות הפתוחים לציבור (עם זאת יש לציין שעד 2008 לא תוקנו עדיין התקנות). בדצמבר 2000 עבר בכנסת בקריאה ראשונה חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (תיקון) התשס"א-2000 (להלן הצעת חוק לתיקון חוק השוויון). ההצעה בעצם משלימה את חוק השוויון וכוללת פרקים שלא נכללו בו: עיגון זכותו של אדם עם מוגבלות לדיור בקהילה; ייזום ופיתוח של שירותי תרבות, פנאי וספורט המיועדים לאנשים עם מוגבלות; זכותם של בעלי מוגבלות לחינוך, הכשרה והשכלה לפי צורכיהם המיוחדים תוך העדפה לשילובם במסגרות החינוך הרגילות; התאמת המערכת המשפטית לצורכיהם; זכותם של בעלי מוגבלות לקבל שירותים מיוחדים, כגון סיוע ברכישת טכנולוגיה מסייעת וכן עזרה וייעוץ.

החקיקה החדשה מיקדה את תשומת הלב בדפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית. כיוון שאין מדיניות נמדדת רק בבסיסה הפילוסופי, אלא בתוצאות השינוי בפועל, עלה הצורך להעריך אם החקיקה, המכוונת להביא לשינוי נורמטיבי מקיף ברמות המעורבות החברתית של אוכלוסייה זו, אכן מוצאת את ביטוייה בשילובם בפועל. כן עולה השאלה אם שינוי אידיאולוגי זה אכן מתבטא בצמצום הפערים ברמות המעורבות בין אנשים עם וללא מוגבלות בחברה הישראלית.

בחינת מצבה החברתי של אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות בישראל מגלה פער של ממש בין ההצהרה, כפי שבאה לידי ביטוי בחקיקה, לבין היישום. שפת החוק היא שפת זכויות,

אך יישום המדיניות וקביעת הזכאות לקבלת שירותים הם עניין רפואי המתייחס להגדרת הנכות, לצרכים ולהקשר הפגיעה. יתרה מכך, עד היום טרם הושלמה חקיקת חוק השוויון עצמו, והחקיקה הקיימת אינה נאכפת באופן מספק (דו"ח ועדת לרון, 2005)

לדאבון הלב, תמונת מעמדם כיום של אנשים עם מוגבלות בישראל אינה מעודדת. דו"ח מבקר המדינה ודו"ח ועדת לרון הציגו קשיים רבים של אנשים עם מוגבלות להשתלב בתחומי הדיור, החינוך, הבריאות, הפנאי והתעסוקה. בעיות רבות זוהו גם בתחום הנגישות והזמינות לשירותים (מבקר המדינה, 2002; היס-יונס, פרידמן והורביץ, 2003; דו"ח ועדת לרון 2005; למ"ס, 2006; פלדמן ובן משה, 2007).

מעורבות חברתית: הגדרות וממדים

מעורבות והכלה קהילתית הן מושגים המתארים קשת רחבה של פעילויות הנעה, החל בפעילויות פנאי, עבור דרך מעורבות אזרחית בארגונים חברתיים, וכלה בתכנון מדיניות ובהערכתה. פטמן הגדירה (Pateman, 1970) מעורבות חברתית כמאמצים מאורגנים המכוונים להגברת הנגישות והשליטה על משאבים של קבוצות ופרטים, אשר עד עתה הורחקו משליטה ומגישה למשאבים אלה. לעומת הגדרה זו אשר מכוונת לשינוי חברתי ולמעורבות אזרחית, הגדרתם של עוז ועמיתיו (Utz, Carr, Nesse, & Worthman, 2002) כללית יותר ורואה מעורבות חברתית בכל אינטראקציה חברתית עם אדם שאינו בן הזוג. נוריאו ופוגירולס (Noreau & Fougereyrollas, 2000) הדגישו את מידת ההתאמה בין משתני אדם וסביבה. לדידם מעורבות חברתית משקפת קשת פעילויות תפקוד יומיומי ופנאי, שבאה לידי ביטוי ברכישת תפקידים הנהוגים בחברה שהאדם חי בה ובשימורם.

במחקר זה נתייחס להגדרה הרואה מעורבות החברתית כתופעה המורכבת משלושה תחומים אשר יחדיו מרכיבים את השלם:

מעורבות קהילתית – פעילות שעושה האדם (כאינדיווידואל או כחלק מקבוצה/ארגון), המכוונת לקידום ולשיפור רווחתו האישית והקהילתית (Cohen & Uphoff, 1980; Midgeley, Hall, Hardiman, & Narine, 1986). בתחום זה נכללות פעולות כגון מעורבות אזרחית ופעילות התנדבותית.

מעורבות חברתית – פעילות פנאי ואינטראקציות בלתי פורמליות עם חברים ובני משפחה (National Organization of Disability [N.O.D], 2002).

מעורבות דתית – בתחום זה נכללות פעילויות במוסדות דתיים (בית כנסת, כנסייה, מסגד וכדומה) לצורך תפילה וחגיגת אירועים דתיים.

מעורבות חברתית בקרב אנשים עם מוגבלות

עקרון המעורבות החברתית טומן בחובו יישום רעיונות אידיאולוגיים כהעצמה, שוויון ומימוש זכויות אדם בסיסיות (Zarb, 1999, 2002; Drake, 2001; Bickenbach, 1997).

מיקוד תשומת הלב בסוגיית המעורבות מבטא את השינוי שחל בהתייחסות החברה המערבית כלפי אנשים עם מוגבלות; לא עוד התייחסות מתוך פרספקטיבה צרה של סיפוק צרכים, אלא פרספקטיבה רחבה, המדגישה שוויון זכויות ומעורבות פעילה בכל תחומי החיים. ממצאי מחקרים השוואתיים שנערכו בעולם מצביעים על פער רחב בין דפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות (N.O.D., 2002). ככלל, אנשים עם מוגבלות נוטים להיות פחות מעורבים בקהילתם, שוהים פחות שעות מחוץ לכותלי ביתם וחווים פחות יחסי גומלין בלתי פורמליים עם חברים ובני משפחה. אין זה מפתיע אפוא, שרובם דיווחו על תחושת בדידות וניכור עמוקה יותר, המתחזקת ככל שדרגת הנכות (האובייקטיבית והסובייקטיבית) חמורה יותר (N.O.D., 2002).

שיעורי מעורבות נמוכים מיוחסים לגורמים פנימיים (כגון קשיים רגשיים, דוגמת החשש מחוויית דחייה) וסביבתיים (כמו בעיות נגישות, מחסור בהזדמנויות למעורבות והעדר עידוד לשילוב מצד ארגונים קהילתיים). יש לציין שלמרות ייצוגם ההולך וגדל של אנשים עם מוגבלות בוועדות מקצועיות, עדיין רווחת בקרבם התחושה, שמעורבות זו ייצוגית בלבד ונעדרת השפעה אמיתית על עיצוב המדיניות וקבלת ההחלטות בענייניהם (Campbell & Oliver, 1996; Drake, 1999, 2002; Oliver & Barnes, 1998).

שיטת המחקר

מחקר זה הוא מחקר השוואתי. במסגרתו השווה מדגם של אנשים עם מוגבלות, תושבי ישראל בני 18-65 החיים בקהילה, עם קבוצת ביקורת של אנשים ללא מוגבלות, שהותאמה במאפייניה למשתני המגדר, הגיל ומקום המגורים. המחקר נחלק לארבעה שלבים:

(א) חיבור ותיקוף של כלי מחקר לבדיקת מעורבות חברתית המבוססים על כלים שנוסו בארצות אחרות;

(ב) איתור מדגם מייצג של כ-600 אנשים עם מוגבלות באמצעות סקר סינון ארצי, ומדגם מזווג של כ-600 אנשים ללא מוגבלות, שהיוו את קבוצת הביקורת של המחקר;

- ג) איסוף מידע באמצעות ריאיונות טלפוניים אודות רמות תפקוד ועמדות כלפי מעורבות חברתית קהילתית בקרב המשיבים בשני המדגמים ;
- ד) אפיון פערים וניתוח השוואתי של רמות ודפוסי ההשתלבות החברתית בשני המדגמים, לרבות התייחסות למשתני רקע דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים.

המדגם

המחקר דגם 597 אנשים עם מוגבלות, המתגוררים בקהילה, מכלל תושבי מדינת ישראל ובהתאמה להם 591 אנשים ללא מוגבלות.

מדגם האנשים עם המוגבלות נבחר באופן אקראי-שיטתי. האיתור נעשה מתוך ספרי הטלפונים באזורי הארץ השונים. הפרופורציה של הנדגמים לכל אזור חושבה בהתאמה לנתונים דמוגרפיים שהופיעו בפרופיל אוכלוסיית ישראל לשנת 2004 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005). שיטת הדגימה שנבחרה היתה שכבתית-פרופורציונלית ביחס לאזור המגורים (דילוג של מספר אקראי בספר לפי נוסחה שנקבעה מראש). בפועל, עקב המבנה של ספרי הטלפונים שאיננו חופף במדויק את החלוקה למחוזות ולנפות של הלמ"ס, חלו שינויים שוליים באזורי הדגימה, שאין בהם כדי לפגוע בייצוגיות המדגם. כמו כן יש לזכור שבקבוצת האנשים עם המוגבלות נכללו רק אנשים המתגוררים כיום בקהילה ומגדירים עצמם כבעלי נכות, דבר שעלול לפגוע בייצוגיות המדגם וביכולת הכללת הממצאים על כלל אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות המתגוררים בישראל.

אדם עם מוגבלות הוגדר במחקר זה על פי תפיסתו הסובייקטיבית כבעל ליקוי פיסי, מחלה או מגבלה שמונעת ממנו להיות מעורב באופן מלא בפעילויות יומיומיות כתעסוקה, לימודים, עבודות בית, פנאי ועוד.

יש לציין שהבחירה בסקר סינון טלפוני לצורך איתור מדגם האנשים עם המוגבלות הועדפה על פני דגימתם מתוך רשומות ארגונים ומוסדות (כגון המוסד לביטוח לאומי, ארגון נכי צה"ל), כיוון שרק בדרך זו ניתן לאתר אנשים עם מוגבלות אשר אינם מוכרים בידי גוף רשמי כלשהו. אוכלוסייה זו כמעט לא נחקרה בארץ, ודרך איתורה ניתן לבדוד את השפעת הנכות על דפוסי המעורבות החברתית, ללא תלות בעצם קבלת קצבת נכות או זכויות סוציאליות על בסיס רפואי.

מדגם האנשים ללא מוגבלות נבחר באופן אקראי שכבתי תוך בקרה על משתנים דמוגרפיים, כך שיש התאמה במאפייני שני המדגמים (אנשים עם וללא מוגבלות) בהתייחס למשתני המגדר, הגיל ואזור המגורים.

הליך

בחודש מאי 2005 החלה עריכת ריאיונות המחקר באמצעות שאלון טלפוני. גויסו כ-20 מראיינים אשר הוכשרו במיוחד למטרה זו. בשלב ראשון נעשה פיילוט כדי לבדוק את תגובות האנשים לפניית המראיינים ואת נכונותם לענות. ממצאי הפיילוט הראו שיש נכונות כללית להשתתף במחקר הטלפוני, ושעל מראיין לעשות כ-100 שיחות טלפון בממוצע כדי להגיע לנשאל עם מוגבלות שיהיה מוכן להתראיין.

עם תום הפיילוט החלה דגימת אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות על פי התפלגות המחוזות והנפות. במקביל קיבלו המראיינים טופס שבו רוכזו מאפייני האנשים עם המוגבלות שרואיינו באזור מסוים לפי מגדר, קבוצת גיל (עד 30, 31-49, 50-65) ואזור מגורים. על פי מאפיינים אלה נערכה דגימה מזווגת של הנשאלים ללא המוגבלות. כך התקבלו שתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות) עם התפלגויות דומות של מגדר, גיל ואזור מגורים. הריאיונות עברו פיקוח מדגמי.

סך הכול נערכו 1,188 ריאיונות עומק: 597 ריאיונות עם אנשים עם מוגבלות ו-591 עם אנשים ללא מוגבלות. במקום שבו לא היה ניתן לערוך ריאיון טלפוני עקב מגבלות תקשורת עם האדם, נערך הריאיון בסיוע אחד מבני המשפחה הקרוב לאדם ששימש כמתווך לצורך הריאיון.

כלי המחקר

המחקר נערך בעזרת שאלון מובנה (הזהה לשני המדגמים) והתבסס על שני כלים מוכרים למדידת רמות מעורבות חברתית:

1. שאלון N.O.D./Harris למעורבות קהילתית (N.O.D./Harris Survey of Community Participation, 2002);
2. שאלון משאבים וקשרים חברתיים של מכון רנד (The Quantification of Social Contacts and Resources (Social Contacts and Resources) (Donald & Ware, 1982). שאלון זה מאפשר כימות של מגעים ומשאבים חברתיים, תוך בדיקה של תדירות המפגשים החברתיים ותדירות התקשורת עם חברים (מפגשים פנים מול פנים, שיחות טלפון, מכתבים וכד').

כל השאלונים תורגמו לעברית בידי עורכי המחקר והותאמו למציאות של מדינת ישראל.

שאלון המחקר הנוכחי בדק שבע קטגוריות של משתנים:

1. מאפיינים דמוגרפיים ובריאותיים.

2. מאפייני הנכות של הנשאלים: סוג הנכות, דרגת חומרה (אובייקטיבית וסובייקטיבית) וסוג האירוע שגרם לנכות (מחלה, תאונת דרכים, תאונת עבודה, אירוע איבה וכד'); הכרת הנכות בידי המוסדות הרשמיים (ביטוח לאומי, משרד הביטחון, משרד האוצר); זכאות לקצבת נכות (כללית, תאונת עבודה, נפגעי צה"ל, פעולות איבה, נרדפי הנאצים).
3. דפוסי מעורבות חברתית (Social Participation): מעורבות בפעילויות חברתיות וקהילתיות שונות ורמתה; קשרים בלתי פורמליים עם חברים ובני משפחה ותדירותם; יציאה לאירועי תרבות; פעילות התנדבותית וציבורית; השתתפות בפעילויות של ארגונים קהילתיים ודתיים; רמת מעורבות חברתית אובייקטיבית; שביעות רצון ומוטיבציה למעורבות.
4. תדירות מעורבות בפעילויות חברתיות ואזרחיות, כגון מפגש עם חברים, יציאה לאירועי תרבות, פעילות התנדבותית וציבורית פעילות דתית וכדומה.
5. גורמים מעודדים ובלמים למעורבות בפעילויות חברתיות, אזרחיות ודתיות (הכנסה, זמן, נגישות, תמיכה מוסדית ועניין אישי).
6. תחושה סובייקטיבית של בידוד וניכור מהקהילה.
7. עמדות ושביעות רצון מדפוסי המעורבות החברתית, כולל התייחסות לתחושות של קבלה והכלה מצד החברה, עידוד ומוטיבציה למעורבות חברתית.

עיבוד הנתונים

נעשו שלושה סוגי עיבודים: (א) סטטיסטיקה תיאורית הכוללת התפלגויות שוליות (שכיחויות), התפלגויות זוגיות (cross tabulations) וחישובים סטטיסטיים כגון ממוצעים, חציונים וסטיות תקן לכל תת-אוכלוסייה; (ב) ניתוח של מקדמי מתאם ספירמן לזיהוי קשרים בין משתני רקע למשתני המחקר; (ג) שימוש בשיטות ניתוח לאיתור הבדלים בין ממוצעי תשובות (כגון ניתוחי שונות ומבחני T).

ממצאים

השוואת קבוצות המחקר בהתייחס למאפיינים דמוגרפיים

בלוח 1 מוצגות התפלגויות המשתנים הדמוגרפיים עבור שתי קבוצות המחקר: אנשים עם וללא מוגבלות. כצפוי, יש דמיון רב בהתפלגות משתני הגיל, המגדר ואזור המגורים (המשתנים המזווגים). יש לציין שהנתונים שנמצאו במדגם האנשים עם המוגבלות בהתייחס לגיל ומגדר דומים לשיעורים המצויים אצל אוכלוסיית מקבלי הקצבאות של הביטוח הלאומי.

לוח 1

התפלגות משתנים סוציו-אקונומיים לאנשים עם וללא מוגבלות (באחוזים)

אנשים ללא מוגבלות (N=591)	אנשים עם מוגבלות (N=597)	המדגם
		מגדר
48.9	53.4	גבר
51.1	46.6	אישה
		קבוצות גיל
10.7	10.0	29-18
32.2	25.7	49-30
57.1	63.1	65-50
		מצב משפחתי
75.4	67.8	נשוי*
5.8	9.6	גרוד*
4.4	6.6	אלמן*
14.1	16.1	רווק*
		השתייכות דתית
94.9	95.6	יהודי
3.1	3.2	מוסלמי/דרוזי
1.5	0.8	נוצרי
		מידת דתיות
53.6	43.5	חילוני*
35.0	44.1	מסורתי*
8.9	9.8	דתי*
2.6	2.4	חרדי*

		אזור מגורים
18.9	17.4	צפון
16.4	16.2	חיפה והקריות
36.0	37.7	מרכז
13.2	8.5	ירושלים
15.5	20.1	דרום וב"ש
		ארץ לידה
64.1	51.5	ישראל*
16.1	23.0	אסיה-אפריקה*
11.0	12.0	ברה"מ/מזרח אירופה
3.9	3.5	מערב אירופה/אמריקה
4.9	10.0	אחר

* הבדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.05 במבחן חי בריבוע.

עיון בלוח 1 מגלה תת-ייצוג של האוכלוסייה הערבית: ארבעה אחוזים בלבד במדגם הנוכחי לעומת כ-19.4 אחוז מאוכלוסיית המדינה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005). ייתכן שהסיבות לייצוג החסר נעוצות בחשש להשתתף בסקרים טלפוניים. מהנתונים המוצגים בלוח ניתן לראות הבדלים מובהקים בין שתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות) במשתנים מצב משפחתי, ארץ לידה ומידת הדתיות: שיעור ילידי הארץ גבוה יותר בקרב קבוצת האנשים ללא המוגבלות לעומת אלה עם המוגבלות (64 אחוז לעומת 51 אחוז בהתאמה). עוד עולה ששיעור גבוה יותר של משתפי קבוצת האנשים עם המוגבלות הגדיר את עצמו כדתי או מסורתי (53.8 אחוז מהאנשים עם המוגבלות ו-43.9 אחוז מאלה ללא המוגבלות) וזהו גם פערים מובהקים בסטטוס המשפחתי – שיעור הנשואים בקרב האנשים עם המוגבלות נמוך יחסית (67.8 אחוז), ושיעור הגרושים בקרבם כמעט כפול מהשיעור שנמצא בקבוצת האנשים ללא המוגבלות (9.6 ו-5.8 אחוזים בהתאמה).

השוואת קבוצות המחקר בהתייחס לרמת השכלה ותעסוקה
בלוח 2 מוצגים פערים ברמת ההשכלה בין אנשים עם וללא מוגבלות

לוח 2

התפלגות מספר שנות לימוד לפי קיום נכות (באחוזים)*

המדגם	מספר שנות לימוד			
	יותר מ 15	15-13	12	פחות מ 12
אנשים עם מוגבלות	12.3	18.2	32.6	36.9
אנשים ללא מוגבלות	25.6	26.2	35.5	12.9

* הברדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01 במבחן חי בריבוע.

מהנתונים המוצגים בלוח עולה שאנשים ללא מוגבלות היו משכילים יותר מעמיתיהם באופן מובהק. שיעור האנשים עם המוגבלות אשר להם השכלה בסיסית בלבד (פחות מ-12 שנות לימוד) הוא פי שלושה בקירוב משיעורם בקרב קבוצת האנשים ללא מוגבלות (36.9 ו-12.9 אחוז בהתאמה). מגמה דומה נצפתה בהשכלה האקדמית: שיעור האנשים ללא מוגבלות בעלי השכלה אקדמית הוא מעבר לכפול לעומת השיעור בקבוצת האנשים עם המוגבלות (32.5 לעומת 16 אחוז בהתאמה).

סטטוס תעסוקתי

בלוח 3 מוצגים נתוני תעסוקה בשתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות)

לוח 3

התפלגות היקף תעסוקה לפי קיום נכות (אחוזים)*

המדגם	היקף תעסוקה						
	עקר בית/סטודנט	גמלאי	מחפש עבודה	לא עובד ולא מחפש עבודה	לא עובד אך מחפש עבודה	שליש משרה או פחות	חצי משרה או משרה מלאה
אנשים עם מוגבלות	6.1	20.7	34.7	8.1	3.4	7.8	17.8
אנשים ללא מוגבלות	5.6	15.6	6.4	5.9	3.2	12.0	51.1

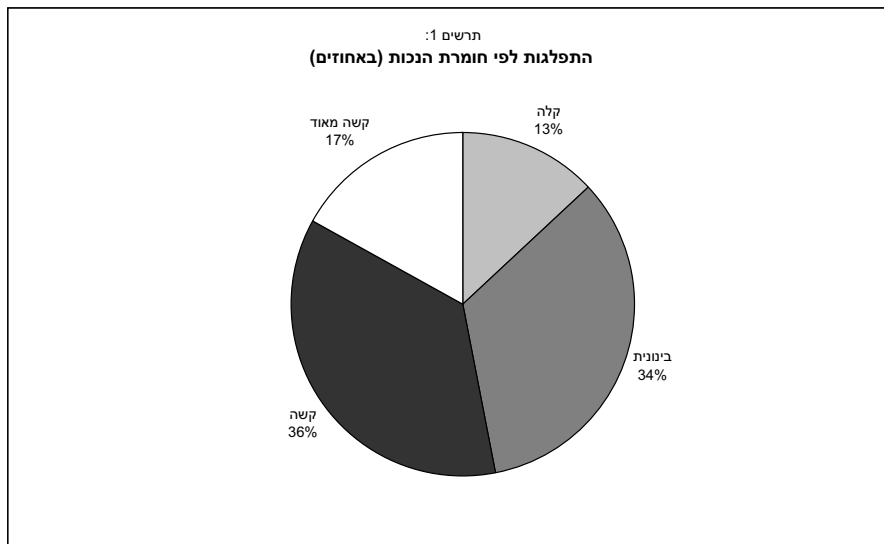
* הברדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01 במבחן חי בריבוע.

מהלוח עולים הברדלים בולטים בסטטוס ובהיקף התעסוקה בין אנשים עם וללא מוגבלות. כך, למשל, שיעור האנשים ללא מוגבלות, המועסקים בהיקף משרה כלשהו, הוא יותר מכפול מאשר שיעור האנשים עם המוגבלות (66.3 אחוז לעומת 29 אחוז בהתאמה). הברדל

משמעותי נמצא גם בהיקף התעסוקה – 51.1 אחוז מהאנשים ללא מוגבלות השיבו שהם עובדים במשרה מלאה לעומת 17.8 אחוז בלבד מהאנשים עם המוגבלות. עוד ממצא בולט הוא השיעור הגבוה (34.7 אחוז) של אנשים עם מוגבלות שהשיבו שאינם עובדים ואינם מחפשים עבודה.

מאפייני מדגם האנשים עם המוגבלות

תרשים 1 מציג את התפלגות חומרת הנכות על פי דיווח עצמי של הנשאלים

מהתרשים עולה שמחצית מהנשאלים ויותר הגדירו את נכותם כקשה או כקשה מאוד (53 אחוז), כשליש הגדירו אותה כבינונית, ורק 13 אחוז כקלה. כשנבחנו סוגי הליקויים והמחלות, נמצא שרובם סובלים מליקוי פיסי. השכיחות הגבוהה ביותר היתה ליקוי בגפיים התחתונות, ואחריו בעיות בצוואר/גב/שדרה (אך לא שיתוק). המחלה הכרונית השכיחה ביותר במדגם היתה מחלה במערכת לב/עורקים/דם (כמעט שליש מהחולים), ואחריה סוכרת.

בישראל נוהגת כאמור מדיניות דיפרנציאלית המקנה תגמולים שונים לאנשים עם מוגבלות, על פי הקשר הפגיעה וסוג ההכרה בנכות. לכן הושוו הנתונים גם על פי הקשר הנכות: (א) אנשים עם מוגבלות הזכאים לקצבת נכות כללית; (ב) נכי תאונות עבודה; (ג) נכי כוחות הביטחון; (ד) נפגעי פעולות איבה; (ה) אנשים עם מוגבלות לא מוכרים.

הזכאים לקצבת נכות כללית נבדלים מנכי עבודה, נכי איבה ונכי כוחות הביטחון בתנאי הזכאות לקצבה: בעוד שקצבת נכות כללית מכוונת להבטיח ביטחון סוציאלי, ועל כן מותנית במבחן הכנסות ובהוכחת יכולת השתכרות מופחתת, הזכאות לקצבות נכות אחרות אינה מותנית בהכרח באלה, וניתנת על פי עקרון הקצאה ביטוחי או פיצוי (גל), (1999). על כן לצורך עיבוד הנתונים במחקר זה סווגו המשיבים במדגם האנשים עם המוגבלות לשלוש קבוצות עיקריות: (א) מקבלי קצבת נכות כללית בלבד; (ב) נכי עבודה, איבה וביטחון; (ג) אלה שהגדירו את עצמם כאנשים עם מוגבלות, על פי ההגדרה שהוצגה לעיל, אך לא הוכרו בידי גורם רשמי כלשהו. הקבוצה האחרונה היא קבוצה ייחודית שטרם נחקרה, והיא מהווה את אחד ממוקדי העניין של המחקר הנוכחי. בלוח 4 מוצגת החלוקה של האנשים עם המוגבלות על פי סוג ההכרה.

לוח 4

התפלגות לפי סוג ההכרה בנכות (באחוזים)

סוג ההכרה	המדגם						
	לא מוכר כנכה בידי גוף רשמי	נכה כוחות ביטחון (בטל"א)	נכה עבודה (בטל"א)	נכה איבה (בטל"א)	נכה כללי (בטל"א)	נכה נפגעי רדיפות הנאצים (משרד האוצר)	סה"כ
סיווג ההכרה בנכות	16.7	10.7	4.8	0.7	66.2	1.0	100.0
קיבוץ הסיווג לשלוש קטגוריות	16.7		16.2		66.2	-	99.0

מעורבות חברתית

דפוסי המעורבות החברתית בקרב שתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות) נבדקו מפרספקטיבה אובייקטיבית (מספר השעות הממוצע ביום שהאדם שוהה מחוץ לביתו) וסובייקטיבית (באיזו מידה האדם תופס את עצמו כמעורב בחברה).

רמת מעורבות אובייקטיבית

רמת המעורבות האובייקטיבית נבדקה על פי מספר השעות הממוצע ביום שאדם מבלה מחוץ לכותלי ביתו בפעילויות שונות, כגון עבודה ופנאי. הממצאים מגלים שאנשים עם מוגבלות מבלים פחות זמן בפעילויות שונות מחוץ לביתם. רק 66 אחוז ציינו שיצאו מביתם לפעילות כלשהי לעומת 80.9 אחוז מקבוצת האנשים ללא המוגבלות. כמו כן הם

שוהים בממוצע פחות שעות מחוץ לביתם בהשוואה לעמיתיהם ללא המוגבלות (5.89 שעות לעומת 7.16 שעות בהתאמה).

רמת מעורבות סובייקטיבית

רמת המעורבות הסובייקטיבית של האדם נמדדת על פי תחושתו באיזו מידה הוא מעורב ותורם לחברה. בלוחות שלהלן מוצגים ממצאים בנוגע למידת המעורבות הסובייקטיבית בשתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות)

לוח 5

רמת מעורבות חברתית כוללת לפי קיום נכות (באחוזים)*

רמת מעורבות בקהילה					המדגם
סה"כ	מעורב מאוד	מעורב במידה מסוימת	לא מאוד מעורב	לא מעורב כלל	
100.0	12.0	30.5	13.0	44.5	אנשים עם מוגבלות
100.0	14.6	35.0	23.5	26.9	אנשים ללא מוגבלות
100.0	13.3	32.7	18.2	35.8	סה"כ

* הבדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01.

לוח 6

רמת מעורבות חברתית כוללת בקרב אנשים עם מוגבלות בהקשר של המעמד

התעסוקתי (אחוזים)*

רמת מעורבות בקהילה					המדגם
סה"כ	מעורב מאוד	מעורב במידה מסוימת	לא מאוד מעורב	לא מעורב כלל	
100.0	16.8	36.4	18.5	28.3	אנשים עם מוגבלות עובדים
100.0	9.6	25.2	12.8	52.4	אנשים עם מוגבלות שאינם עובדים

* הבדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01.

לאור העובדה שאנשים עם מוגבלות מבלים פחות שעות מחוץ לביתם, אין זה מפתיע שהם דיווחו גם על רמות מעורבות נמוכות יותר: 44.5 אחוז מהאנשים עם המוגבלות דיווחו שאינם מעורבים כלל לעומת 26.9 אחוז בקרב האנשים ללא המוגבלות.

ממצא אחר הוא הקשר בין המעמד התעסוקתי למידת מעורבותו של האדם: אנשים עם מוגבלות העובדים בהיקף משרה כלשהו דיווחו על דפוסי מעורבות דומים לאלה של אנשים ללא מוגבלות.

מידת שביעות הרצון מרמת המעורבות החברתית

כדי להבין אם הפערים ברמות המעורבות החברתית בין אנשים עם וללא מוגבלות נובעים מבחירה/העדפה או שמא מקיומם של חסמים שונים, בדקנו את מידת שביעות הרצון של הנשאלים ממידת מעורבותם והתערותם בחברה. הממצאים מוצגים להלן בלוח 7:

לוח 7

התפלגות שביעות הרצון מרמת המעורבות החברתית לפי קיום נכות (באחוזים)*

סה"כ	מאוד מרצה	מרצה במידה מסוימת	לא כ"כ מרצה	כלל לא מרצה	
100	22.5	47.2	17.6	12.7	אנשים ללא מוגבלות
100	15.3	33.6	15.8	35.3	אנשים עם מוגבלות

* הברל מובהק ברמה של 0.01.

הממצאים חושפים פערים גדולים ברמות שביעות הרצון של אנשים עם וללא מוגבלות ממידת מעורבותם החברתית. אנשים עם מוגבלות ציינו שהם פחות שבעי רצון בהשוואה לעמיתיהם ללא מוגבלות (51.1 אחוז עומת 30.3 אחוז בהתאמה). זאת ועוד, שיעור האנשים עם המוגבלות שדיווחו שאינם שבעי רצון כלל מרמת מעורבותם בחברה היה גבוה פי שלושה מהשיעור בקרב האנשים ללא מוגבלות (35.3 ו-12.7 אחוז בהתאמה). מלבד זאת נמצא בתוך קבוצת האנשים עם המוגבלות הברל מובהק במידת שביעות הרצון בין נשאלים עובדים ולא עובדים כמוצג בלוח שלהלן.

לוח 8

התפלגות מידת שביעות הרצון מרמת המעורבות החברתית בקרב אנשים עם מוגבלות בהקשר של הסטטוס התעסוקתי (באחוזים) *

סה"כ	מאוד מרוצה	מרוצה במידה מסוימת	לא כ"כ מרוצה	כלל לא מרוצה	
100.0	19.4	40.6	12.2	27.8	אנשים עם מוגבלות עובדים
100.0	12.5	28.9	18.6	40.0	אנשים עם מוגבלות שאינם עובדים

* ההבדלים בהתפלגויות מובהקים ברמה של 0.05.

הממצאים מעידים על קיומו של קשר מובהק בין סטטוס התעסוקה של האדם למידת שביעות רצונו. כ-60 אחוז מהעובדים מרוצים או מרוצים מאוד מרמת מעורבותם החברתית, לעומת רק מעט יותר מ-40 אחוז מקרב אלה שאינם עובדים.

מעורבות בפעילויות חברתיות ספציפיות

לבד מבדיקת המעורבות החברתית הכוללת הערכנו גם את אופן ההשתתפות במגוון פעילויות ספציפיות ותדירותה, כמפורט בלוח 9:

לוח 9

התפלגות תדירות המעורבות בפעילויות ספציפיות לפי קיום נכות (באחוזים)

תדירות								פעילויות
סה"כ	יותר מפעמיים בשבוע	פעמיים בשבוע	פעם בשבוע	פעמיים שלוש בחודש	פעם בחודש	פחות מפעם בחודש	אף פעם	
מבלה עם חברים, קרובי משפחה או שכנים								
100.0	25.0	14.1	22.3	13.4	7.0	7.9	10.4	אנשים עם מוגבלות*
100.0	22.2	18.1	29.9	18.3	7.8	2.4	1.4	אנשים ללא מוגבלות*
הולך לבית כנסת, מסגד, כנסייה או כל מקום דתי אחר								
100.0	9.3	2.5	8.6	1.7	2.0	23.6	52.2	אנשים עם מוגבלות*
100.0	5.1	1.2	8.6	0.8	3.0	31.3	50.0	אנשים ללא מוגבלות*
הולך לאירועים חברתיים כגון מופעים, הצגות, תערוכות								
100.0	0.3	0.2	1.3	6.9	13.6	25.5	52.2	אנשים עם מוגבלות*
100.0	0.5	0.0	2.2	7.3	24.7	30.7	34.6	אנשים ללא מוגבלות*
מבקר במוסדות תרבות בקהילה כגון ספרייה ומוזיאונים								
100.0	0.3	1.0	2.4	3.9	5.5	13.9	72.9	אנשים עם מוגבלות*
100.0	1.0	1.4	3.0	4.7	10.2	29.4	50.3	אנשים ללא מוגבלות*
לוקח חלק בפעילות התנדבותית								
100.0	2.9	2.7	4.2	3.7	1.9	3.4	81.3	אנשים עם מוגבלות*
100.0	4.4	1.9	6.6	3.4	2.7	10.0	71.0	אנשים ללא מוגבלות*
לוקח חלק בפעילות ציבורית כגון השתתפות בוועדים, הפגנות, פעילויות מחאה								
100.0	1.5	0.7	1.0	1.5	2.7	3.0	89.6	אנשים עם מוגבלות**
100.0	1.0	0.5	2.2	1.2	2.5	6.9	85.6	אנשים ללא מוגבלות**

משתתף באירועים חברתיים מיוחדים בקהילה כגון אירועים, בזאר וכדומה								
100.0	0.0	0.2	0.7	1.4	4.2	13.2	80.4	אנשים עם מוגבלות*
100.0	0.0	0.0	0.7	1.2	4.6	22.4	71.2	אנשים ללא מוגבלות*
משתתף בפעילות של ארגונים קהילתיים חברתיים כגון חוגים, קבוצות למיניהן								
100.0	4.0	3.9	7.6	0.8	1.5	5.5	76.7	אנשים עם מוגבלות*
100.0	2.9	6.1	9.3	2.2	5.2	7.4	66.9	אנשים ללא מוגבלות*
יוצא למקומות פתוחים בקהילה כגון פארקים או חוף הים, טיולים בחיק הטבע								
100.0	8.7	4.5	11.7	11.1	12.2	19.9	31.8	אנשים עם מוגבלות*
100.0	10.8	6.3	15.4	18.9	14.7	24.0	10.0	אנשים ללא מוגבלות*
לוקח חלק בפעילויות שעות פנאי כגון אירועי ספורט או יציאה לסרטים								
100.0	5.9	3.7	9.4	9.2	10.4	12.2	49.2	אנשים עם מוגבלות*
100.0	5.8	3.6	14.4	13.9	19.0	18.8	24.7	אנשים ללא מוגבלות*

* הברל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01.
 ** הברל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.05.

כדי לקבל תמונה כוללת של הפערים בדפוסי המעורבות החברתית בין אנשים עם וללא מוגבלות, במגוון פעילויות חברתיות וקהילתיות, חישבנו מדד "ממוצע תדירות מעורבות" לכל אחת מהפעילויות שנחקרו, ועבור כל אחת מהן ערכנו מבחן t למדגמים בלתי תלויים (ראו לוח 10).

לוח 10

ממוצע תדירות המעורבות בפעילויות לפי קיום נכות *

ממוצע	פעילויות
4.71	מבלה עם חברים, קרובי משפחה או שכנים
5.16	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
2.36	הולך לבית כנסת, מסגד, כנסייה או כל מקום דתי אחר
2.11	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
1.82	הולך לאירועים חברתיים כגון מופעים, הצגות, תערוכות
2.14	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
1.53	מבקר במוסדות תרבות בקהילה כגון ספרייה ומוזיאונים
1.89	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
1.66	לוקח חלק בפעילות התנדבותית
1.88	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
1.29	משתתף בפעילות ציבורית כגון ועדים, הפגנות, פעילויות מחאה
1.33	אנשים עם מוגבלות אנשים ללא מוגבלות
1.29	משתתף באירועים חברתיים מיוחדים בקהילה כגון בוזא
1.38	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
1.85	משתתף בפעילות של ארגונים קהילתיים כגון חוגים, קבוצות
2.09	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
2.99	יוצא למקומות פתוחים כגון פארק, חוף ים, טיולים בחיק הטבע
3.68	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***
2.52	משתתף בפעילויות שעות פנאי כגון ספורט או יציאה לסרטים
3.08	אנשים עם מוגבלות*** אנשים ללא מוגבלות***

* 1 = אף פעם, 2 = פחות מפעם בחודש, 3 = פעם בחודש, 4 = פעמיים עד שלוש בחודש, 5 = פעם בשבוע, 6 = פעמיים בשבוע, 7 = יותר מפעמיים בשבוע.
** הברדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.01 במבחן t-test.
*** הברדל מובהק בהתפלגויות ברמה של 0.05 במבחן t-test.

ברוב הפעילויות המצוינות לעיל דיווחו אנשים עם מוגבלות על רמות מעורבות נמוכות יותר ובתדירות פחותה. הפעילות היחידה שבה לאנשים עם מוגבלות רמות מעורבות גבוהות יותר היא דתית (השתתפות בתפילה בבית כנסת, כנסייה, מסגד או השתתפות באירועים דתיים).

כדי להעמיק את הבנתנו בנוגע לדפוסי מעורבות חברתית בקרב אנשים עם מוגבלות והגורמים המשפיעים עליהם, בחנו אותם בהקשר של משתנים דמוגרפיים ומשנתי נכות. ממצאינו מצביעים על קשר מובהק בין חומרת הנכות, סוג ההכרה והסטטוס התעסוקתי לבין דפוסי המעורבות. כך, למשל, נמצא שרמות המעורבות פוחות ככל שהנכות קשה יותר. אנשים עם מוגבלות, המוערכת אצלם כקלה, נוטים להראות דפוסי מעורבות דומים לאוכלוסיית האנשים ללא המוגבלות ולעתים אף במידה רבה יותר. כך, למשל, שיעורי המעורבות של אנשים עם מוגבלויות קלות בפעילויות בילוי עם חברים, הליכה לאירועים חברתיים, ביקור במוסדות תרבות, מעורבות בפעילות התנדבותית וציבורית, מעורבות בפעילות ארגונים קהילתיים, ובמיוחד בילוי במקומות פתוחים (חיק הטבע), היו דומים ואף גבוהים בהשוואה למדגם של האנשים ללא המוגבלות.

מלבד זאת נמצא שממוצע תדירות המעורבות של נכי פעולות איבה, עבודה וכיטחון גבוה יותר מקבוצות הנכים הכלליים והלא מוכרים. עוד עולה מניתוח הנתונים, שאנשים עובדים עם מוגבלות משתתפים בכל סוגי הפעילויות בתדירות גבוהה יותר מאשר אלה עם מוגבלות שאינם עובדים.

מוטיבציה למעורבות חברתית

כדי להבין את מידת המוטיבציה של אנשים עם וללא מוגבלות להיות מעורבים חברתית, הם נשאלו אם היו רוצים להיות יותר מעורבים בחברה. התפלגות התשובות מוצגת בלוח 11.

לוח 11

התפלגות המוטיבציה למעורבות חברתית אצל אנשים עם וללא מוגבלות

(באחוזים)*

סה"כ	לא מעוניין	מעוניין לעשות יותר	
100.0	35	65	אנשים עם מוגבלות
100.0	42	58	אנשים ללא מוגבלות

* ההבדלים בהתפלגויות מובהקים ברמה של 0.05.

מהלוח עולה שאנשים עם מוגבלות מעוניינים להיות מעורבים במעגלי החברה השונים יותר מעמיתיהם ללא מוגבלות (65 ו-58 אחוז בהתאמה). ניתן להתרשם גם מתחושותיהם ומהאופן שבו הם מעריכים ותופסים עצמם בהקשר החברתי והקהילתי. כדי לעמוד על תחושות אלה באופן מפורט יותר, הוקראו לפני הנשאלים מספר היגדים המתייחסים לתחושות של בדידות וניכור, והם נתבקשו לציין באיזו מידה משקפים אלה את תחושותיהם. לוח 12 מתאר את ממוצע תשובותיהם של הנשאלים בשתי קבוצות המחקר (אנשים עם וללא מוגבלות)

לוח 12

התפלגות ממוצעי תחושות קשר לקהילה*

ממוצע	המדגם
2.28	אני חבר מוערך ותורם בקהילה שלי אנשים עם מוגבלות**
2.49	אנשים ללא מוגבלות**
1.98	אני מבודד מרוב האנשים אנשים עם מוגבלות**
1.38	אנשים ללא מוגבלות**
2.13	מיידעים אותי על דרכים שבהן אני יכול לקחת חלק בפעילות התנדבותית או לפעול למען הקהילה שלי אנשים עם מוגבלות**
2.38	אנשים ללא מוגבלות**
2.80	לא מערבים אותי בפעילויות בקהילה שלי אנשים עם מוגבלות**
2.31	אנשים ללא מוגבלות**
2.06	מיידעים אותי על קבוצות או על ארגונים קהילתיים אשר יכולים להיות לי לעזר אנשים עם מוגבלות
2.15	אנשים ללא מוגבלות
2.83	לא מזמינים אותי להביע את דעותי בנושאים חברתיים אנשים עם מוגבלות**
2.42	אנשים ללא מוגבלות**

* 1 = לא מסכים כלל, 4 = מסכים מאוד.

** ההבדלים בהתפלגויות מובהקים ברמה של 0.01 במבחן t-test.

מהלוח עולים הבדלים מובהקים בין אנשים עם וללא מוגבלות בכל הקשור לתחושת קשר לקהילה. כך, למשל, עולה שאנשים עם מוגבלות חשים מידה רבה יותר של ניכור ובידוד, ומדווחים על תחושה שאינם רצויים ושארגונים חברתיים אינם מעודדים אותם לקחת חלק

בפעילויותיהם. לאור זאת אין זה מתמיה, שהם דיווחו גם על תחושה שקולם אינו נשמע בדיון בסוגיות חברתיות וקהילתיות.

בלמים חברתיים וסביבתיים למעורבות חברתית

כדי לברר ולאפיין את הבלמים למעורבות חברתית הוצגה לפני הנשאלים (אנשים עם וללא מוגבלות) רשימת חסמים אפשריים למעורבות חברתית. לוח 13 ממפה את הבלמים החברתיים והסביבתיים ואת ההבדלים באופי הבלמים בשתי קבוצות המחקר.

לוח 13

התפלגות בלמים למעורבות חברתית אצל אנשים עם וללא מוגבלות (אחוז עונים בחיוב)

סה"כ	בלמים למעורבות חברתית
40.6	אין לי מספיק כסף אנשים עם מוגבלות*
22.0	אנשים ללא מוגבלות*
26.3	אין תחבורה זמינה ונוחה אנשים עם מוגבלות*
9.6	אנשים ללא מוגבלות*
25.9	אין לי זמן אנשים עם מוגבלות*
50.8	אנשים ללא מוגבלות*
31.3	ארגונים לא עודדו להשתתף אנשים עם מוגבלות*
21.8	אנשים ללא מוגבלות*
23.7	לא מודע לפעילויות אנשים עם מוגבלות
24.2	אנשים ללא מוגבלות
19.4	לא מעוניין אנשים עם מוגבלות
18.6	אנשים ללא מוגבלות

* ההבדלים בהתפלגויות בין אנשים עם וללא מוגבלות מובהקים ברמה של 0.01.

בלוח שלהלן פורטו גם ההבדלים בבלמים למעורבות חברתית בהקשר של הסטטוס התעסוקתי.

לוח 14

התפלגות הבלמים למעורבות חברתית בקרב אנשים עם וללא מוגבלות בהקשר של הסטטוס התעסוקתי

סה"כ	לא מסכים	מסכים	בלמים למעורבות חברתית
			אין לי מספיק כסף אנשים עובדים
100.0	66.8	33.2	אנשים עם מוגבלות *
100.0	81.6	18.2	אנשים ללא מוגבלות *
			אנשים שאינם עובדים
100.0	52.1	47.9	אנשים עם מוגבלות *
100.0	55.7	44.3	אנשים ללא מוגבלות *
			אין לי תחבורה זמינה ונוחה אנשים עובדים
100.0	87.5	12.5	אנשים עם מוגבלות *
100.0	91.6	8.4	אנשים ללא מוגבלות *
			אנשים שאינם עובדים
100.0	62.7	37.3	אנשים עם מוגבלות *
100.0	79.4	20.6	אנשים ללא מוגבלות *
			אין לי זמן אנשים עובדים
100.0	52.2	47.8	אנשים עם מוגבלות *
100.0	41.4	58.6	אנשים ללא מוגבלות *
			אנשים שאינם עובדים
100.0	82.4	17.6	אנשים עם מוגבלות *
100.0	64.9	35.1	אנשים ללא מוגבלות *
			ארגונים קהילתיים לא עודדו אותי או הזמינו אותי להשתתף אנשים עובדים
100.0	72.3	27.7	אנשים עם מוגבלות *
100.0	78.8	21.2	אנשים ללא מוגבלות *
			אנשים שאינם עובדים
100.0	65.1	34.9	אנשים עם מוגבלות *
100.0	74.2	25.8	אנשים ללא מוגבלות *

			אני לא מודע לפעילויות שמעניינות אותי
			אנשים עובדים
100.0	76.6	23.4	אנשים עם מוגבלות
100.0	77.0	23.0	אנשים ללא מוגבלות
			אנשים שאינם עובדים
100.0	74.6	25.4	אנשים עם מוגבלות
100.0	70.1	29.9	אנשים ללא מוגבלות
			אני לא מעוניין להיות מעורב ביותר פעילויות בחברה
			אנשים עובדים
100.0	80.4	19.6	אנשים עם מוגבלות
100.0	82.4	17.6	אנשים ללא מוגבלות
			אנשים שאינם עובדים
100.0	79.6	20.4	אנשים עם מוגבלות
100.0	84.5	15.5	אנשים ללא מוגבלות

* ההבדלים בהתפלגויות מובהקים ברמה של 0.01.

הלוחות מדגישים שאנשים עם וללא מוגבלות מייחסים את אי מעורבותם החברתית לגורמים שונים. בעוד שבקרב האנשים ללא המוגבלות העדר זמן הוא הבלם המרכזי להשתתפות בפעילויות שונות (כמחצית מהנשאלים ראו בו בלם), בקרב אנשים עם מוגבלות הסיבה העיקרית לאי מעורבות היא מיעוט הכנסה (למעלה מ-40 אחוז) והעדר עידוד מצד ארגונים חברתיים למעורבות.

דיון

מאז חקיקתו של חוק השוויון לאנשים עם מוגבלות (1998) עלתה המודעות הציבורית לקידום זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות בכל הנוגע להשתלבות שוויונית ופעילה בכל מעגלי החיים. התפתחות זו הביאה למיקוד תשומת הלב הציבורית במעמדם בחברה הישראלית ולצורך להעריך אם חקיקת השוויון אכן מיושמת הלכה למעשה. בדיון על יישומו של החוק יש להבחין בין שתי סוגיות מרכזיות: (א) יישום החוק הלכה למעשה ועמידתו במבחן התוצאה; במלים אחרות: האם בעקבות החקיקה אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית אכן זוכים ככל האדם למערך הזדמנויות רחב ושוויוני למעורבות חברתית? (ב) האם חקיקת השוויון אכן תרמה לסילוק מכשולים סביבתיים ופיסיים ותרמה ליכולתם של אנשים אלה להשתתף בצורה שוויונית בחברה הישראלית?

בעוד שמבקר המדינה, ועדות ציבוריות וציבור האנשים עם המוגבלות עצמם התייחסו לסוגיה הראשונה, כשהם סוקרים את הקשיים בתהליכי החקיקה וביישום הוראות החוק, כגון ביצוע תקנות שלא במועדן, העדר הקצאת תקציבים מספקת וניוד תקציבים בהתאם לרוח החוק (בזכות, 2006; מבקר המדינה, 2002; דו"ח ועדת לרון, 2005; רימרמן וארטן-ברגמן, 2005), ההתייחסות לסוגיה השנייה של הערכת תוצאות החקיקה חסרה. בעיקר בולט העדר מסד נתונים אובייקטיבי אשר משקף את מצבם החברתי והאזרחי של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית. לדאבון הלב, קובעי המדיניות, לרבות משרדי הממשלה הנוגעים בדבר (מבקר המדינה, 2002; דו"ח ועדת לרון, 2005; סנדלר-לף, שטרסברג ונאון, 2003), ואנשי תקשורת משתמשים בהערכות או בנתונים חלקיים כדי לשטוח את טענותיהם. קיים גם החשש שמדינת ישראל מבקרת ומעריכה את תוצאות מדיניותה על בסיס הערכות שגויות, הממוחזרות מדו"ח לדו"ח ללא בדיקה סטטיסטית נאותה.

מחקר זה עונה לחסר זה, ומציג לראשונה מסד נתונים איתן המשקף את רמת השילוב והמעורבות החברתית של כלל האנשים עם המוגבלות, ולא רק של מקבלי הקצבאות. המחקר מתמקד בכלל אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות במדינת ישראל. רוב המחקרים שנערכו עד היום התמקדו באוכלוסיית האנשים המוכרים בידי המוסדות הרשמיים והזכאים להטבות סוציאליות. הגדרה מצומצמת זו של אוכלוסיית האנשים עם המוגבלות מבוססת למעשה על המודל הרפואי, אשר מגדיר נכות על פי ליקוי גופני או נפשי, ומתעלמת מיחסי הגומלין בין האדם לסביבתו ומהשלכותיו של הליקוי על התפקוד היומיומי. הנתונים המתקבלים ממחקרים אלה עלולים ליצור הטיה בהבנתנו את הצרכים של כלל ציבור האנשים עם המוגבלות ואת השלכות הנכות על תפקודם. 16.7 אחוז מהנשאלים במחקר הנוכחי, שהגדירו את עצמם כאנשים עם מוגבלות, אינם מוכרים בידי המוסדות הרשמיים. עם זאת, ניכר שרמת השתלבותם החברתית מושפעת מנכותם, והם נתקלים בקשיים ובחסמים רבים ודומים לאלה שעליהם דיווחו שאר קבוצות האנשים עם המוגבלות שנכללו במדגם. יש לזכור שחקיקת השוויון נועדה לצמצם פערים ובאה למנוע את אפלייתם של אנשים עם מוגבלות בכלל ולא רק של מקבלי הקצבאות.

חשיבתו של המחקר הנוכחי נובעת גם מעיתוי הבדיקה, שכן רק לאחרונה התחיל למעשה הדיון הערכי והמעשי ביישום של חוק השוויון ובהשלכותיו (רימרמן וארטן-ברגמן, 2005). ממצאי המחקר הם ביטוי ראשון למידת מעורבותם החברתית והאזרחית של אנשים עם מוגבלות לעומת שאר האוכלוסייה. מדידה חוזרת של רמות המעורבות החברתית בעוד שנים אחדות תאפשר לבחון אם חלה תמורה במצבם. כמו כן ניתן יהיה לבדוק, הלכה למעשה, אם החוק אכן משיג את מטרותיו ומביא לצמצום פערים חברתיים ולקידום השוויון או שמא הוא נותר ברמה ההצהרתית בלבד. מחקרי אורך המעריכים פערים במעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות משמשים זה כ-15 שנים

בארצות הברית ובאירופה כאבן בוחן להצלחת המדיניות החברתית וכמדד לשוויון (Eurostat, 2001; Gannon & Nolan, 2005; N.O.D, 2002).

מה הם אפוא הממצאים העיקריים ממחקר זה? מה משמעותם של הפערים בדפוסי המעורבות החברתית בין אנשים עם וללא מוגבלות? ממצאי המחקר מציגים תמונה עגומה של הפער ברמות המעורבות החברתית בין שתי האוכלוסיות. פערים מצויים גם בתוך קבוצת האנשים עם המוגבלות עצמה בעיקר בנוגע לסוג ההכרה בנכות (נכים כלליים ונכים לא מוכרים לעומת נכי תאונות עבודה, איבה, כוחות הביטחון). פערים אלה מבטאים למעשה ערכים ומדיניות דיפרנציאלית, המתבטאת גם באי שוויון ופערים בזכויות (בן צבי, 1995; גל, 1999; פלוריאן ודנגור, 1999; רימרמן וארטן-ברגמן, 2005). דפוסי המעורבות החברתית של נכי תאונות עבודה, כוחות הביטחון ופעולות איבה דומים לאלה של האוכלוסייה הכללית, בעוד מצבם של הנכים הכלליים והלא מוכרים נחות. הם מעורבים פחות בפעילויות חברתיות ואזרחיות וחשים יותר בדידות וניכור.

הממצאים אודות הבלמים למעורבות חברתית של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית עגומים. מעל למחציתם דיווחו שהם חשים העדר עידוד מצד ארגונים חברתיים להשתתפות, ורבים סבורים שאין החברה מאפשרת להם גישה למידע והזדמנויות למעורבות חברתית. זאת ועוד, למרות החקיקה והפעילות הציבורית הענפה המכוונת להגברת נגישות וזמינות של שירותי חברה ופנאי, רבע ויותר מהנשאלים במדגם הנכים ראו בהעדר נגישות חסם ממשי למעורבות ושילוב חברתי. במציאות זו אין זה מפתיע שאנשים עם מוגבלות מדווחים על היותם לא רצויים בחברה, והם חשים ניכור וממעטים להשתתף בפעילות משותפת ומשולבת.

המחקר הנוכחי מדגיש את תרומתן של השכלה ותעסוקה למעורבות חברתית ואזרחית. ככלל, אנשים משכילים יותר מעורבים יותר בחברה ומדווחים על תחושה שייכות ותרומה לקהילה. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם מחקרים רבים שאישרו שהשכלה ותעסוקה הן המנבאים המובהקים של מעורבות חברתית (Blessing & Hickson, 2005; Cruice, 1970; Worrall, & DeLeire, 2000; Doig, Fleming, & Tooth, 2001; Pateman, 1970). אדם עובד שוהה שעות רבות יותר מחוץ לביתו וחשוף יותר למגעים ולהזדמנויות חברתיות. אישור לכך נמצא במחקר זה, כשאנשים עם מוגבלות המשולבים במעגל העבודה דיווחו על שיעורי מעורבות חברתית כפולים מעמיתיהם שאינם עובדים.

משתנה אישי אחר שנמצא כבעל השפעה על דפוסי המעורבות החברתית הוא חומרת הנכות הנתפסת. נמצא שככל שהאדם תופס את נכותו כחמורה יותר, כך הוא מעריך את סביבתו כנגישה פחות, והוא נוטה להיות מעורב פחות בחברה. ממצא זה תואם ממצאי מחקרים מוקדמים יותר שמצאו מגמה דומה (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999; N.O.D., 2002; Siminsky, 2003). הסבר אפשרי לכך הוא שתפיסת חומרת

הנכות מושפעת מתחושת השליטה שאדם חש על חייו וממידת עצמאותו (Noreau & Fougeyrollas, 2000; N.O.D., 2002). נראה שבהתאם לתפיסה החברתית ולמודלים החדשים להגדרת נכות, הליקוי הגופני/נפשי עצמו הוא משני בכל הקשור להשלכות על התפקוד האישי והחברתי; משמעותית יותר היא ההערכה הסובייקטיבית של חומרת הליקוי והמגרעת החברתית שאותה הוא יוצר.

ממצאים אלה מדאיגים במיוחד, שכן הם מראים איך העדר השכלה או קיומה של נכות הם גורם סיכון לפיתוח תחושה כוללת של בידוד וניכור, חוויה שיש לה השלכות כבדות על מעגלי התפקוד והשייכות (Berghman, 1995). מידת המעורבות בפעילויות שונות תלויה, בין השאר, במשאבים האישיים והחברתיים הזמינים לאדם. מעורבות חברתית עשויה להיתפס אמנם כתוצאה, אך גם כמשאב לרכישת מעמד בחברה והרחבת מערך ההזדמנויות לרכישה ושימור של הון חברתי (DellaPorta, 1988; Gould, 1995; Portes, 1998; Snow, Louis, & Sheldon, 1980). מכאן שדפוסי מעורבות דלים עלולים ליצור תהליך מעגלי של הדרה. האדם הנכה שחש מודר מהחברה אינו יוצר קשרים חברתיים ומקצועיים, המהווים פלטפורמה להשתלבות מחודשת ומגבירים את הנגישות למשאבים חברתיים וחומריים. כך הוא נותר בודד ומבודד, מצב המחזק את הפאסיביות ומנציח את המצוקה.

התחום שבו לא נצפו הבדלים מובהקים בין אנשים עם מוגבלות לעמיתיהם ללא מוגבלות הוא שיעורי המעורבות בפעילויות קהילתיות הכוללות התנדבות ופעילות ציבורית. מעניין היה למצוא שאחוז כה נמוך מהאוכלוסייה הישראלית בוחר ליטול חלק בפעילויות למען הזולת. ייתכן שההסבר נעוץ באופייה של מדינת ישראל כמדינת רווחה. תמיכה למגמה זו ניתן למצוא במחקרים המשווים את דפוסי המעורבות החברתית בין מדינות המגדירות עצמן כמדינות רווחה למדיניות הדוגלות בכלכלה שמרנית ובקפיטליזם (Kramer, 1981; Kutli, 1999; Independent Sector, 2002). כך, למשל, יש הבדלים משמעותיים בהיקף הפעילות הציבורית וההתנדבותית בין ארצות הברית לאירופה. הבדלים אלה מוסברים בתפיסות שונות של אחריות המדינה לרווחת אזרחיה (גדרון, 1997).

מחקר זה הצביע גם על חשיבותה של ההשתתפות בפעילות דתית אצל אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית. כרבע מתוכם נוטלים חלק בפעילות דתית בתדירות של מעבר לפעם בשבוע. זאת ועוד, אצל חלק גדול מהנכים הכלליים היתה ההשתתפות בפעילות דתית החוויה היחידה של קשר בלתי פורמלי עם אחרים. הנחת היסוד היא, שמקום הפולחן (בית כנסת, כנסייה, מסגד) הוא המקום היחיד שהאדם עם המוגבלות חווה בו קבלה ללא סייג ותנאי. זוהי לעתים הפעילות הנורמטיבית היחידה שבה הוא יכול להשתלב ולקחת חלק שווה, לחוש שייכות לקהילה ולקבל ולהעניק תמיכה בלתי פורמלית. מסגרת דתית מהווה בלם מרכזי מפני בידוד וניכור. קנדי, הורנר וניוטון (Kennedy, Horner, & Newton, 1989), שעקבו אחר מעורבותם החברתית של אנשים

עם מוגבלות בארצות הברית לאורך תקופה של שלוש שנים, מצאו שהשתתפות דתית היתה המעורבות החברתית היחידה שבה הם חוו פעילות של יחסי גומלין עם הסביבה. מחקרים אחרים שבדקו את מניעיהם של אנשים עם מוגבלות ליטול חלק בפעילות דתית מצאו שהיא מקור חשוב לתמיכה בלתי פורמלית ותחושת שייכות (Cnann, 2002) ;Hoeksema,1995

מחקר זה נותן תמונת מצב עכשווית על מצב התערותם של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית. כיום, כעשור לאחר חקיקת הפרקים הראשונים בחוק השוויון, עדיין יש פערים בלתי סבירים ברמות ובדפוסי המעורבות החברתית של אנשים עם וללא מוגבלות. נראה שלמרות ההתפתחויות התחקיות ציבור האנשים עם המוגבלות עדיין סובל מהדרה ומדחייה ומתקשה למצוא את מקומו ולתרום לחברה הישראלית. ממצאי המחקר עשויים לסייע לאנשי המקצוע ולקובעי המדיניות בגיבוש דרכים לצמצום הפערים החברתיים ולהרחבת דפוסי המעורבות של אנשים עם מוגבלות תוך מתן מענה לבלמים הקיימים. כך למשל נראה שהמפתח לצמצום פערים אינו טמון בהכרח רק בחקיקה, אלא בתוכנית כוללת שתיצור הזדמנות שווה ואמיתית לציבור האנשים עם המוגבלות. ממצאי המחקר גם מצביעים על חשיבות ההשכלה והתעסוקה כגורמים המקדמים מעורבות חברתית, ונראה שיש צורך לפעול תחילה לקידום ההשכלה והתעסוקה כדי לייצר תשתית למעורבות, שכן ללא השכלה נאותה לא ניתן להשתלב בשוק העבודה ולהתערות בחברה האזרחית.

לאור תחושת הניכור וציפיות אוכלוסיית הנכים, נראה שארגונים חברתיים צריכים לקחת תפקיד אקטיבי יותר ב"reaching out" לאנשים עם מוגבלות, ליידע ולעודד אותם להשתלב בפעילויות חברתיות קהילתיות, תוך גישור על חסמים סביבתיים וחברתיים הבולמים את השתתפותם כיום.

אין ספק שיש להמשיך בתקנון חקיקת הזכויות עבור אנשים עם מוגבלות בישראל, כדי לצמצם את הפערים במעורבות חברתית ואזרחית. עם זאת אנחנו סבורים שהחברה הישראלית נמצאת בראשיתו של שיח זכויות וכי המשכו הוא ערובה לגיבוש הסכמה רחבה בדבר התחומים שבהם יש לצמצם פערים, תוך קביעה של קצב השינוי וממדיו. דיאלוג זה יאותת למחוקקים שיש להאיץ את תהליך החקיקה והתקנון של הפרקים הבאים בחוק. בהקשר זה יש חשיבות רבה לשליחותם של אנשי המחקר ששומה עליהם לערוך מחקרים וסקרים, כדי לעקוב אחר הפערים בדפוסי המעורבות החברתית בין אנשים עם וללא מוגבלות, להעריך את התחומים שבהם יש לקדם את תהליך החקיקה ולהתריע על מכשולים ביישומה.

מקורות

- בזכות (2006). על חוק השוויון. הוצא בתאריך 5/07/2008
<http://www.bizchut.org.il/heb/upload/law> -מ
- בן צבי, ב' (1995). הגנת יתר אל מול קיפוח בחקיקה למען אנשים עם נכויות (נפגעי עבודה, אנשים עם נכויות כלליים). ביטחון סוציאלי, 43, 45-53.
- גדרון, ב' (1997). דפוסי תרומה והתנדבות של הציבור בישראל, ממצאי ביניים. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.
- גל, ג' (1999). ערכים, גמלאות קטגוריאליות ומורשות קטגוריאליות בישראל. ביטחון סוציאלי, 59, 79-96.
- דו"ח ועדת לרון (2005). דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת ענייני האנשים עם נכויות ושילובם בקהילה. מוגש לשר המשפטים ולשר עבודה והרווחה. ירושלים: מדינת ישראל.
- דו"ח מבקר המדינה (2002). שילוב אנשים בעלי מוגבלות בחברה ובעבודה (דו"ח שנתי 52 ב' לשנת 2001 ולחשבוונאות שנת הכספים 2000). ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- הים-יונס, א', פרידמן, י' והרקוביץ, ע' (2003). מחקר נגישות ארצי לאנשים עם מוגבלויות. ירושלים: מכון הנריאטה סולד.
- הר, ס"ס (2001). צדק לבעלי מוגבלויות: זכויות אנשים עם נכויות ואחריות מקצועית באלף החדש. ביטחון סוציאלי, 61, 226-265.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2005). פרופיל אוכלוסיית ישראל לשנת 2004. ירושלים: למ"ס.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2006). הסקר החברתי 2004. ירושלים: למ"ס.
- סנדלר-לף, א', שטרוסברג, נ' ונאון, ד' (2003). אנשים עם נכויות בישראל עובדות ומספרים. ירושלים: ג'וינט.
- פלדמן, ד' ובן משה, א' (2006). אנשים עם מוגבלות בישראל. ירושלים: משרד המשפטים, נציבות שוויון לאנשים עם מוגבלות.
- פלדמן, ד' ובן משה, א' (2007). דו"ח השוואתי של אנשים עם מוגבלות בישראל. ירושלים: משרד המשפטים, נציבות שוויון לאנשים עם מוגבלות.

- פלוריאן ו' ודנגור, נ' (1999). סוגיות נבחרות במערכת השיקום בישראל. חברה ורווחה, 19, 193-214.
- רימרמן, א' וארטן-ברגמן, ט' (2005). חקיקת זכויות אנשים עם נכויות ויישומה בישראל – מגמות וכיוונים עתידיים. ביטחון סוציאלי, 69, 11-31.
- רימרמן, א' וכץ, ש' (2004). מדיניות התעסוקה המוגנת כלפי אנשים עם מוגבלויות קשות בארצות המערב: סקירה ודיון. ביטחון סוציאלי, 65, 111-135.
- Berghman, J. (1995). Social Exclusion in Europe: policy context and analytical Framework. In G. Room, (Ed.), *Beyond the threshold. The measurement and analysis of social exclusion* (pp. 19-28). Bristol, UK: The Policy Press.
- Bickenbach, J. E. (2001). Disability, human rights, law and policy in creation.
- In G. L. Albrecht, K. D. Seelman & M. Bury (Eds.), *Handbook of disability studies* (pp. 565-574). Thousand Oaks, Ca.: Sage.
- Blanck C. K. & Schartz, B. (2001). Towards researching a national employment policy for persons with disabilities. In R. McConnell (Ed.), *Emerging workforce issues: W.I.A., ticket to work, and partnerships*, (pp. 1-10). Alexandria, VA: National Rehabilitation Association.
- Braddock, D. L. & Parish, S. I. (2001). An institutional history of disability. In G. L. Albrecht, K. D. Seelman & M. Bury (Eds.), *Handbook of disability studies* (pp. 11-69). Thousand Oaks, Ca.: Sage.
- Burchardt, T., Le Grand, J., & Piachaud, D. (1999). Social Exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy and Administration*, 33(3), 227-244.
- Campbell, J. & Oliver, M. (1996). *Disability politics: Understanding our past, changing our future*. London: Routledge.
- Cnann, R. (2002). *The invisible caring hand: American congregations and the provision of welfare*. New York: New York University Press.
- Cohen, J. M. & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. *World Development*, 8, 213-235.

- Cruice, M., Worrall, L., & Hickson, L. (2005). Personal factors, communication and vision predict social participation in older adults. *Journal of Vocational-Rehabilitation, 22(1)*, 41-47.
- DeLeire, T. (2000). The wage and employment effects of the Americans with disabilities act. *The Journal of Human Resources, 35(4)*, 693-715.
- Della Porta, D. (1988). Recruitment processes in clandestine political organizations: Italian left wing terrorism. In B. Klandermans, H. Kriesi & S. Tarrow (Eds.), *From structure to action* (pp. 155-172). Greenwich, CT: JAI Press.
- Doig, E., Fleming, J., & Tooth, L. (2001). Patterns of community integration 2- 5 years post-discharge from brain injury rehabilitation. *Brain Injury, 15(9)*, 747-762.
- Donald, K. A. & Ware, J. A. (1982). *The quantification of social contacts and resources*. Santa Monica, CA : Rand Corporation
- Drake, R. F. (2002). Disabled people, voluntary organizations and participation in policy making. *Policy & Politics, 30(3)*, 373-385.
- Drake, R. F. (1999). *Understanding disability politics*. London: Macmillan
- Eurostat (2001). *Disability and social participation in Europe: Key indicators*. Luxembourg: Office for official publications of the European communities.
- Gannon, B. & Nolan, B. (2005). Disability and Social Inclusion in Ireland, National Disability Authority and Equality Authority.
- Gould, R. V. (1995). *Insurgent identities*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Hoeksema, T. B. (1995). Supporting the free exercise of religion in the group home context. *Mental Retardation, 33(5)*, 289-294.
- Hudgins, E. L. (2005). *Handicapping freedom: The Americans with Disabilities Act*. Retrieved April 12, 2005, from <http://www.cato.org/pubs/regulation/reg18n2e.html>

- Imrie, R. (1997). Rethinking the relationships between disability, rehabilitation, and society. *Disability and Rehabilitation, 19*, 263-71.
- Independent Sector. (2002). Giving and volunteering in the United States. *Journal of Volunteer Administration, 20*(2), 6-8.
- Kennedy, C. H., Horner, R. H., & Newton, J. S. (1989). Social contacts of adults with severe disabilities living in the community: A descriptive analysis of relationship patterns. *The Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps, 14*, 190-196.
- Kramer, R. (1981). *Voluntary Agencies in the Welfare State*. Berkeley: University of California Press.
- Kuti, E. (1999). Different Eastern European Countries at Different Crossroads. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 10*(1), 51-60.
- Liachowitz, C. H. (1988). *Disability as a social construct: Legislative roots*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Midgley, J., Hall, A., Hardiman, M., & Narine, D. (1986). *Community participation, social development and the state*. London: Methuen.
- National Council on Disability (1997). *Equality of opportunity: The making of the Americans with Disabilities Act*. Washington DC: Author.
- National Organization on Disability (2002). *N.O.D./Harris Surveys of community participation*. New York: Harris Interactive.
- Noreau, L. & Fougeyrollas, P. (2000). Long-term consequences of spinal cord injury on social participation: the occurrence of handicap situations. *Disability and Rehabilitation, 22*(4), 170-180.
- Oliver, M. & Barnes, C. (1998). *Disabled people and social policy: From exclusion to inclusion*. London: Addison-Wesley-Longman.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Social Sciences, 24*, 1-24.
- Parry, J. (1995). *Mental disability law: A Primer* (5th ed.). Washington, DC: American Bar Association.

- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rimmerman, A. & Herr, S. S. (2004). The power of the powerless: A study of the Israeli disability strike 1999-2000. *Journal of Disability Policy Studies, 15*, 12-19.
- Siminski, P. (2003). Patterns of disability and norms of participation through the life course: Empirical support for a social model of disability. *Disability & Society, 18*, 707-718.
- Snow, D. A., Louis, A. Z., & Sheldon, E. O. (1980). Social networks and social movements: A micro-structural approach to differential recruitment. *American Sociological Review, 45*, 787-801.
- Stone, D. A. (1984). *The disabled state*. Philadelphia: Temple University Press.
- Utz, R. A., Carr, D., Nesse, R., & Wortman, C. B. (2002). The effect of widowhood on older adults' social participation: An evaluation of activity, disengagement, and continuity theories. *Gerontologist, 42*(4), 522-533.
- World Health Organization (2001). *International classification of functioning, disability and health – ICF*. Geneva: World health Organization.
- Zarb, G. (1997). Researching disabling barriers. In C. Barnes & G. Mercer, (Eds.), *Doing disability research*, (pp. 49-66). Leeds: Disability Press.

פרקי חקיקה שנסקרו במאמר :

הצעת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (תיקון – נגישות, דיור בקהילה וסיוע אישי, תרבות פנאי וספורט, חינוך והשכלה, המערכת המשפטית, צרכים מיוחדים ומידע).

חוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב) התשנ"ח-1995, ספר החוקים 1522, כ"ב בחשוון התשנ"ח.

חוק החינוך המיוחד התשמ"ח-1988, ספר החוקים 1256, י' בטבת התשמ"ח.

חוק הנכים התשי"ט-1959, ספר החוקים 295, כ' באלול התשי"ט.

חוק הקלות לחירש, התשנ"ב-1992, ספר החוקים 1387, כ' בחשוון התשנ"ב.

- חוק התמלוגים לנפגעי פעולות איבה התש"ל-1970, ספר החוקים 600, כ"ו בתמוז התש"ל.
- חוק נכי המלחמה בנאצים התשי"ד-1954, ספר החוקים 147, כ"ט באדר א' התשי"ד.
- חוק נכי רדיפות הנאצים התשי"ז-1959, ספר החוקים 291, י"ב באב התשי"ז.
- חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות התשס"ה-2005 (תיקון מס' 2), י' באדר ב' התשס"ה.
- חוק שוויון לאנשים עם מוגבלויות, התשנ"ח-1998, ספר החוקים 1658, י"ג בטבת התשנ"ט.
- חוק שיקום נכי נפש בקהילה, התשס"א-2000, ספר החוקים 1746, י"ח בתמוז התש"ס.
- American Disabilities Act [ADA], Public Law 101-136, July 26, 1990.*
- The Disability Discrimination Act (DDA), 1995.*